

4. **Иванова Н. А.** Сословно-классовая структура России в конце XIX – начале XX века / Н. А. Иванова, В. П. Желтова. – М.: Наука, 2004. – 574 с.
5. **Мионов Б. Н.** Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Б.Н. Мионов. – [3-е изд. испр., доп.]. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – Т. 1. – 548 с.
6. **Нікітін Ю. О.** Населення міст Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст. / Ю. О. Нікітін // Слов'ян. вісник: зб. наук. пр. – Рівне, 2009. – Вип. 8. – С. 44–53.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Екатеринославская губерния. – Екатеринослав: Изд.-е Центр. Статистич. Ком. МВД, 1904. – Т. XIII. – 234 с.
8. Постановления чрезвычайного Екатеринославского Губернского Земского собрания 27 и 28 апреля 1882 г. с приложениями. – Екатеринослав: Тип. Губерн. Правления, 1882. – 90 с.
9. **Чорний Д. М.** По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. М. Чорний. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.
10. **Шляхов О. Б.** Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Б. Шляхов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.

Надійшла до редколегії 27.11.2014

УДК 63.3 (2) 47

Ю. І. Коломоєць, С. І. Поляков

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

«СОЮЗ РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ ЗА КОРДОНОМ» (1898–1901): ЗАБУТІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Розкрито різноманітні та суперечливі факти щодо діяльності «Союзу російських соціал-демократів за кордоном», тенденційно висвітлені істориками попередніх часів, з'ясовано причини поширення «економізму» і його реальний вплив на формування соціал-демократичного світогляду. Досліджено логіку «гурткового» мислення, складові елементи політичного лідерства в еміграції, розуміння партійним керівництвом та робітничим активом проблеми співвідношення економічної і політичної боротьби проти російського самодержавства.

Ключові слова: з'їзди і конференції РСДРП, російська соціал-демократична еміграція, «економізм», «Союз російських соціал-демократів за кордоном».

Раскрыты разнообразные и противоречивые факты о деятельности «Союза российских социал-демократов за границей», тенденциозно освещенные историками предшествующих поколений, выяснены причины распространения «экономизма» и его реальное влияние на формирование социал-демократического мировоззрения. Исследованы логика «кружкового» мышления, составные части политического лидерства в эмиграции, понимание партийным руководством и рабочим активом проблемы соотношения экономической и политической борьбы против российского самодержавия.

Ключевые слова: съезды и конференции РСДРП, российская социал-демократическая эмиграция, «экономизм», «Союз российских социал-демократов за границей».

У 1898–1901 рр. у середовищі російської соціал-демократичної еміграції відбувалися доленосні події, пов'язані з бажанням молодих і активних, вихованих в умовах російської дійсності, місцевих партійних працівників відновити РСДРП та намаганням групи «Визволення праці» не втратити політичне лідерство. У 1898 р. відбувся I з'їзд «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» (далі – «Союз»), результатом якого стало послаблення ролі групи «Визволення праці» у РСДРП та посилення позицій «молодої» еміграції – прихильників «економістського» напрямку в робітничому русі. Проте перевага «економістського» мислення не була тоді настільки явною та остаточною, щоб стверджувати про суцільне панування «економістів» у лавах «Союзу».

У радянській історіографії події після I з'їзду «Союзу» отримали в цілому однозначне тлумачення. Я. Волін [6], Є. Ольховський [19], П. Лепешинський [16], Л. Шіріков [29] у своїх працях доводять правильність позиції групи «Визволення праці» в її боротьбі з опортунізмом керівних органів «Союзу», критики «економізму» в російському соціал-демократичному русі.

У 70–80-х рр. ХХ ст. загальний стан наукової розробки проблеми визначали дослідження відомого лєнінградського науковця Ю. Арсєнєва – автора монографії [3], докторської дисертації [4], багатьох статей [1; 2]. Передусім слід зазначити, що теоретико-методологічну основу концепції радянських істориків складала положення праць В. Леніна. У радянській історіографії історії РСДРП його вважали «першим істориком партії», а процес розвитку історико-партійної науки – усвідомленням і відтворенням у конкретних наукових дослідженнях лєнінської концепції. Дійсно, Ленін, піддаючи нищівній критиці «економізм» від моменту його появи в РСДРП, став своєрідним «літописцем» історії «економістів». У лєнінській публіцистиці зафіксовано кожен скільки-небудь значний крок «економістів» або їх лідерів. В. Ленін завжди намагався мати якомога більше інформації про своїх опонентів, їх сильні або слабкі позиції, оскільки був упевнений, що всебічне вивчення супротивника – неодмінна умова успішної боротьби проти нього. Твори Леніна – дійсно неоціненне, проте необ'єктивне джерело. Лідер «іскрівців» завжди всіляко підкреслював або свідомо роздухував «негатив» суперників. Використовуючи їх неправильні кроки чи вислови, він навмисно «пересмикував» або коментував на власну користь думки опонентів. Правда, так само неодноразово чинили всі учасники розглядуваних подій, оскільки «закони» міжфракційної боротьби були суворими, вони просто ламали одних, інших же загартовували ще більше. Так, у вересні 1900 р. завідувач закордонної агентури МВС Росії П. Рачковський, аналізуючи перебіг конфлікту між групою «Визволення праці» та «Союзом», застерігав, що обидві сторони, виступаючи перед емігрантами із заявами або листами, висвітлювали ті чи інші факти вкрай упереджено, на свою користь [18, с. 93]. Звісно, керівнику політичного розшуку за фахом належало бути абсолютно об'єктивним.

Крім того, необхідно враховувати особистісні риси характеру, індивідуальність того чи іншого лідера або його літературно-публіцистичний хист. В. Логінов, досліджуючи ранній період революційної діяльності В. Леніна, звернув

увагу на «модель» його поведінки: у стосунках з оточенням він не дотримувався правил «дипломатичного протоколу і церемоніалу», інших умовностей. До друзів і соратників ставився безмежно делікатно й із повагою. Якщо ж когось вважав недругом або ворогом, то не міг приховувати своєї іронії і неприязні. І у той же час – абсолютна відсутність особистої гордовитості, самовпевненості та пихатості [17, с. 211, 212, 215, 229, 260–261]. У подальші роки, коли В. Ленін став загально визнаним лідером російських соціал-демократів, ці риси часто впливали на перебіг міжфракційної або міжпартійної боротьби. Про них ми, сучасні дослідники, не можемо забувати, коли читаємо його твори і твори політичних опонентів або різноманітні мемуари.

Ленінські погляди на «економізм» поділяли багато відомих на той час партійних публіцистів, які коментували або доповнювали настанови свого лідера. Усі вони разом працювали у жанрі політичної публіцистики, створюючи «історію сьогодення» як первісний ескіз майбутньої більш фундаментальної і наукової історії свого часу. Недоліки цього ескізу були цілком очевидні: обмеженість джерельної бази, поспішність висновків, політична актуалізація і загостреність, неприхована тенденційність тощо. Майбутні покоління професійних істориків мали виправити названі недоліки, проте цього не сталося. На фоні небаченого розширення і поглиблення тематики наукових досліджень, уведення у науковий обіг нових документів та історичних фактів ленінські оцінки й оцінки його соратників було закріплено, увічнено й перетворено на найвищий критерій істини, методологічну основу для «працівників ідеологічного фронту». Їх цитування підмінило аналіз фактів. Вони стали своєрідним «вироком історії». Так, в узагальненій характеристиці «Союзу» та редакції «Рабочего Дела», поданій до повного зібрання творів В. Леніна, читаємо, що після I з'їзду РСДРП (1898) у лавах «Союзу», визнаного з'їздом закордонним представником партії, більшість захопили опортуністичні елементи – «економісти», або так звані «молоді». Вони відмовилися від підтримки «Маніфесту» з'їзду, оскільки боротьбу за політичну свободу виголошено в ньому як найближчу ціль соціал-демократії. З квітня 1899 р. «Союз» почав видавати журнал «Рабочее Дело». Редакція журналу (Б.Кричевський, В. Іваншин, П. Теплов та ін.) – закордонний центр «економістів» – підтримувала лозунг Е. Бернштейна щодо «свободи критики» марксизму, пропагувала опортуністичну ідею підпорядкування політичної боротьби пролетаріату економічній, схилилася перед стихійністю робітничого руху, не визнавала керівну роль партії. На II з'їзді РСДРП (1903) представники «Союзу», члени редакції «Рабочее Дело» займали крайні опортуністичні позиції [14, с. 458, 465–466]. Але ж повернімося до праць Ю. Арсеньєва. Віддаючи належне шанованому в ті часи науковцю, поставимо декілька питань. Якщо, за Арсеньєвим, «економісти» являли собою суцільне опортуністичне середовище в російській соціал-демократичній еміграції, тоді чому Г. Плеханов, такий принциповий лідер РСДРП, та його прибічники не припиняли діяльність, спрямовану на об'єднання з «Союзом»? Які особистісні риси прискорювали або загальмовували вирішення питання щодо остаточного розриву революційного напрямку з опортуністичним? Отже, зарано вважати історію «Союзу» остаточно «відпрацьованою» проблемою. Деякі історіографічні оцінки мають бути уточнені.

Об'єкт даної статті – російська соціал-демократична еміграція в 1898–1901рр. Предмет – «Союз російських соціал-демократів за кордоном». Суть написання статті – комплексний і неупереджений аналіз історичних та історіографічних джерел, які відображають різноманітні й суперечливі факти про діяльність «Союзу» на «гуртковому» етапі історії РСДРП. У статті поставлено такі завдання: з'ясувати мотивацію оцінок «Союзу» радянською історіографією як закордонного центру «економізму» та «опортунізму» в РСДРП, «прискорювальні» і «стримувальні» фактори поширення «економізму» і його реальний вплив на формування соціал-демократичного світогляду в еміграції; розкрити логіку «гурткового» мислення тодішніх керівників, визначити складові елементи політичного лідерства в російській соціал-демократичній еміграції; дослідити розуміння керівництвом «Союзу» проблеми співвідношення економічної та політичної боротьби пролетаріату.

Оскільки процес формування «економізму» як ідейної течії в РСДРП пов'язують із ім'ям К. Кускової, доцільно нагадати про деякі факти її біографії. У 1894–1895 рр. вона зацікавилась марксизмом, а в 1897–1898 рр., проживаючи у Берліні, разом із чоловіком С. Прокоповичем за рекомендацією Г. Плеханова вступила до місцевої групи «Союзу». Але програму організації подружжя категорично не сприйняло. У 1899 р. сім'я, повернувшись до Росії, розгорнула пропаганду особистих поглядів. Задля ознайомлення досить вузького кола однодумців у Петербурзі К. Кускова стисло виклала у письмовій формі, зовсім не призначеній для друку, свою політичну платформу – так зване «Credo». Ця назва була присвоєна творові без відома авторки. Одну з копій тексту «Credo» передали В. Леніну, реакція якого загальновідома. У «Протесті російських соціал-демократів» він зазначав, що «в останній час серед російських соціал-демократів помічаються відступи від тих основних принципів російської соціал-демократії, які були проголошені як її засновниками та передовими борцями-членами групи «Визволення праці», так і соціал-демократичними виданнями російських робітничих організацій 90-х років... Російські соціал-демократи повинні оголосити рішучу війну всьому колу ідей, які знайшли своє відображення в «credo»...» (тут і далі переклад наш. – Ю. К., С. П.) [14, с. 165, 173]. Плеханов, у свою чергу, вимагав вивести соціал-реформістів, ревізіоністів зі складу «Союзу».

Таким чином, напружені відносини групи «Визволення праці» з «молодою» еміграцією, по-перше, не можна механічно пов'язувати з виступом К. Кускової, а по-друге, – не всі члени «Союзу» одностайно підтримували «економізм». Звернемо увагу на важливий, на наш погляд, факт: К. Кускова і С. Прокопович, перебуваючи за кордоном, не належали до когорти провідних діячів соціал-демократичної еміграції, не входили до складу керівного ядра – адміністрації «Союзу» або редакції «Рабочего Дела». Отже, вони не користувалися жодними організаційними інструментами для поширення своїх поглядів.

Крім теоретичного складника – проблеми визначення співвідношення політичної та економічної боротьби російського пролетаріату в нових умовах і відповідних завдань російської соціал-демократії – у конфлікті відігравали величезну роль й інші системні чинники. Це – боротьба за політичне лідерство із застосуванням будь-яких засобів та методів, організаційну незалежність

(принаймні автономність) груп однодумців, матеріальне забезпечення діяльності «своїх» фракцій – зовсім не «дріб'язкові чвари» партійних працівників на етапі «гурткової» фази будівництва РСДРП, які були відірвані від російського ґрунту. Хоча звичайний людський «негатив» також мав місце.

Отримавши перемогу на I з'їзді «Союзу», представники «молодої» еміграції спробували закріпити її, посилюючи свій вплив в емігрантських колоніях у країнах Західної Європи, у першу чергу Швейцарії. Так, наприкінці 1898 р. в усі міста зі значними скупченнями російської молоді було розіслано листівку під назвою «Резолюції та інструкції, дані редакції з'їздом членів «Союзу російських соціал-демократів» в 1898 році». У цьому документі підкреслено, що «економічна боротьба робітничого класу є основою масового робітничого руху... Редакція повинна з'ясувати, що економічна боротьба – це головна умова зростання масового робітничого руху і є в той же час найбільш могутнім засобом широкого політичного впливу на маси» [11, арк. 1]. Редакція у даному випадку – група партійних працівників із середовища «молодої» еміграції (Б. Кричевський, П. Теплов, В. Іваншин), яким було доручено налагодити видання нового друкованого органу «Союзу». У розглядуваний період позиції прихильників групи «Визволення праці» в Росії були значно послаблені, у той час як послідовники «економізму» отримували набагато більшу підтримку з боку соціал-демократів на батьківщині. Причини цього явища полягали в тому, що, по-перше, успіхи робітничого руху наприкінці 1890-х рр. були пов'язані саме з економічними питаннями, по-друге, були заарештовані провідні діячі РСДРП, які відстоювали пріоритет саме політичної боротьби. Привертає увагу зауваження В.Леніна цього періоду щодо значення страйків у Росії. «Робітничі страйки, – писав він, – стали в Росії в останні роки надзвичайно частими. Не залишилося жодної промислової губернії, де не було б по декілька страйків. А у великих містах страйки не припиняються взагалі» [13, с. 288].

Безумовно, нове покоління соціал-демократичних керівників мало набагато гіршу теоретичну підготовку. Певну провину слід покласти на групу «Визволення праці», яка не зуміла налагодити транспортування революційної літератури до Росії. Як зазначено в листі відомого діяча народництва Л. Бейтнера у березні 1899р. рішення про зміну редакції відбулося «під впливом вимоги із Росії, з якої видно, що російські члені Російської соціал-демократичної робітничої партії не поділяють поглядів Плеханова і, взагалі, невдоволені його редакторством» [9, спр. 6, ч. 359, арк. 5]. Зниження популярності групи «Визволення праці» визнавав й активний учасник революційного руху, а згодом історик і партійний публіцист П. Лепешинський, який у своїй праці «Економісти» був змушений наголосити, що «у «молодих» була... перевага у тому, що більшість з них недавно приїхала з Росії, вела жваву переписку з друзями й товаришами по роботі, що залишалися на місцях, і користувалися моральною та матеріальною підтримкою місцевих організацій» [16, с. 25].

Отже, з початку 1899 р. ситуація для групи «Визволення праці» та її нечисленних прихильників в еміграції склалася вкрай важка. У цих умовах Г.Плеханов та його товариші намагалися будь-що ускладнити роботу «молодої» еміграції в організації нового друкованого органу, який би пропагував їх погляди.

Перш за все це стосувалося женеvської типографії, яка видавала соціал-демократичну літературу. Так, навесні 1899 р. розпочалися перемовини щодо передачі типографії новій редакції. Група «Визволення праці» відмовилася оплачувати борги старої редакції, що ставило нових видавців у вкрай тяжке становище. Заслуговує на увагу мотивування з боку П. Аксельрода подібної відмови. Борги, які накопичилися внаслідок «ворожості та наклепів» з боку «молодої» еміграції, руйнували «виробничу діяльність» всередині «Союзу» [25, спр. 28, арк. 1]. Таким чином, нова редакція повинна була сплатити боргів на суму приблизно 300 франків. Також групу «Визволення праці» та її прихильників і особисто колишнього завідувача типографії І. Блюменфельда звинувачували в затримці передачі шрифтів, що спричинило зрив видання друкованого органу «Рабочее Дело», умисну затримку публікації літератури взагалі [25, спр. 29, арк.12].

З огляду на грошову заборгованість, яка суттєво ускладнювала поширення нових видань, ще однією проблемою у взаємовідносинах «старої» та «молодої» еміграції стало отримання від російських соціал-демократів із США для групи «Визволення праці» 700 франків, які могли б вирішити питання сплати боргів. Але Г. Плеханов та П. Аксельрод відмовлялися віддавати кошти новій редакції, мотивуючи це тим, що гроші надійшли саме групі, а не «Союзу» і потрібна згода товаришів із Америки для передачі коштів «молодій» еміграції [21, с. 77]. Вирішення цього питання постійно відкладали. Гадаємо, що гроші ніхто не повернув.

Поведінка групи «Визволення праці» та її прихильників призвела до того, що перший номер «Рабочего Дела» вийшов лише у квітні 1899 р., хоча редакційний портфель був переповнений ще у березні. Так, до 5 березня 1899 р. для № 1 «Рабочего Дела» надійшли програмна стаття редакції, складена на основі резолюцій з'їзду РСДРП, статті «Сучасне становище на Заході», «Боротьба царського уряду з «буйством та свавіллям» селян», «З приводу «мирної» пропозиції царя», кореспонденції з Петербурга, Тули, Катеринослава, Уралу, Полтави, Києва, Риги, Пермі – усього 29 найменувань [23, спр. Е.3.84, арк. 1]. Затримка з виданням призвела до того, що частину матеріалів забрали автори, а інша продовжувала чекати свого часу. У цілому політика групи «Визволення праці» дала результат. Про це свідчить лист одного з керівників «Союзу» Ц.Копельзона, у якому ішлося, що «звідусіль невдоволення, дуже погано йдуть справи в «Союзі». В значній мірі в цьому винна редакція із-за своєї крайньої повільності в роботі» [25, спр. 23, арк. 13]. Один із лідерів «Союзу» П. Теплов у листі Б. Кричевському навесні 1899 р. також підкреслив, що «не випустивши до сих пір «Рабочее Дело», нова редакція дуже оскандалилася в очах російських робітників» [25, спр. 24, арк. 3].

Одночасно «стара» еміграція активно консолідувала своїх однодумців. Характерними рисами політики Г. Плеханова та П. Аксельрода були постійні публічні звинувачення опонентів у опортунізмі, бернштейніанстві, відмові від політичної боротьби. Слід зауважити, що подібна критика була розрахована не тільки на прихильників у Росії, але й на соціал-демократів Західної Європи. Про це свідчить лист одного з лідерів «молодої» еміграції В. Акімова

Б. Кричевському – одному з редакторів «Рабочего Дела» – у вересні 1899 р., у якому він підкреслює, що «головна неприємність, яку потрібно очікувати – це плеханівські «викриття» у всіх органах європейської соціал-демократії» [25, спр. 31, арк. 7].

Протягом 1899 р. відносини між «старою» та «молодою» еміграцією стрімко погіршувалися. Можна відзначити, що єдине, що ще продовжувало іноді об'єднувати соціал-демократів в еміграції, була боротьба з неонародництвом, а саме із «Закордонним союзом соціалістів-революціонерів», створеним Х.Житловським у Берні у 1894 р. Про це свідчать листи одного з керівників «Союзу» Ц. Копельзона Г. Плеханову влітку 1899 р. [8, с. 148–153]. Якщо ж проаналізувати листування між адміністрацією «Союзу» та Г. Плехановим і П. Аксельродом, то можна дійти висновку, що нічого, крім взаємних звинувачень, у цих листах немає. Саме тому дещо дивними видаються слова з листа Г. Плеханова керівництву «Союзу» 17 вересня 1899 р., у якому він оголошує про «припинення тих дружніх стосунків, які існували до сих пір між нами» [28, с. 177].

Отже, восени 1899 р. група «Визволення праці» пішла на відкритий розрив із «молодою» еміграцією. Це стало можливим, на думку закордонної агентури Департаменту поліції, тому, що на кінець року позиції групи в Росії в середовищі соціал-демократів стали посилюватися [8, с. 324]. Ураховуючи ситуацію, що складалася тепер не на користь «молодої» еміграції, її представники були змушені у вересні розпочати перемовини з групою «Визволення праці». Г. Плеханову та його прихильникам було запропоновано 2000 франків на рік на видання власної літератури; типографія «Союзу» зобов'язувалася друкувати самостійні видання групи «Визволення праці» у розмірі 20 аркушів на рік накладом 2000 примірників. У відповідь Г. Плеханов зажадав прийняття до складу «Союзу» 6 нових членів – прихильників групи «Визволення праці», а також запровадження практики, коли приймання кожного нового члена організації супроводжувалося б обов'язково відповідним прийманням прихильника групи. Необхідно проаналізувати кількісний та персональний склад «Союзу», щоб з'ясувати, наскільки він дійсно мав перекіс у бік «молодої» еміграції. Наприкінці 1899 р. усього у складі організації перебували 23 члени, із яких 8 осіб – прихильники групи «Визволення праці», а 15 – «Рабочего Дела» [23, спр. Н.6.171, арк. 1]. Крім того, Г. Плеханов озвучив вимогу повернути групі «Визволення праці» всі видання, опубліковані до появи «Союзу» [25, спр. 31, арк. 2]. У проекті угоди, запропонованої групою «Визволення праці», яка більше нагадувала ультиматум, було прописано встановлення такого порядку виборів адміністрації, за якого кожні півроку прихильники групи мали б більшість [26, с. 379–380]. Такі надмірні, на думку адміністрації «Союзу», вимоги унеможливили подальше продовження переговорів. 17 вересня 1899 р. Г. Плеханов у листі В. Акімову, Ц. Копельзону та Й. Міллю оголосив, що група «Визволення праці» розриває всі стосунки з адміністрацією «Союзу» і вимагає повернути типографію та всі видання, надруковані до листопада 1898 р. [28, с. 177]. Щоправда, від старої друкарні на той час уже нічого не залишилося, а новий шрифт було придбано за допомогою цюріхського гуртка [23, спр. В.223.14, арк. 1]. Для виправдання своїх дій

Г.Плеханов написав статтю «Історія розколу в «Союзі російських соціал-демократів», де ґрунтовно виклав як причини розколу, так і завдання революційних марксистів. Стаття закінчувалася словами, які були повністю втілені в життя, а саме: «розрив став неминучим» [28, с. 46]. Ц. Копельзон намагався умовити Г. Плеханова повернутися за стіл переговорів, уважаючи цілком справедливо, що розкол послабить позиції соціал-демократів узагалі та їх боротьбу з неонародниками в особі соціалістів-революціонерів [8, с. 152]. Але всі зусилля виявилися марними.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в «Союзі» наприкінці 1899 р., слід звернути увагу на те, що Г. Плеханов і його прихильники в момент розриву відносин діяли не «за правилами», розраховуючи на підтримку соціал-демократів у Росії. Проте в даний період нічого подібного не сталося. У листі до Г.Плеханова один із найстаріших емігрантів Б. Членов у листопаді 1899 р. зазначав, що за свідченнями соціал-демократів, які нещодавно прибули з батьківщини, більша частина організацій продовжувала підтримувати «рабочедельцев». «Організації ці, – писав Б. Членов, – не розуміють, для чого група «Визволення праці» роздмухує чвари у той час, коли принципових розбіжностей між групою і молодими не видно. Я вважаю, що за них вступиться більшість російських організацій, і на їх боці опиниться вся чи майже вся публіка за кордоном» [20, с. 220]. Складність становища визнавав і сам Г. Плеханов, який у грудні 1899 р. писав у США С. Інгерману про те, що «наше становище тепер важче, ніж коли-небудь» [10, с. 10]. Але ж, як і раніше, верх брала пихатість «батьків-засновників». В. Засулич зазначала, що «літературу для російської «маси» вони («молоді». – *авт.*) випустили з рук... а та *третьорядна* (виокремлення наше. – *авт.*) література для інтелігенції, якою вони займаються, відразу набридла б, як тільки з'явилася б справжня інтелігентська література» [8, с. 243]. Вона ж у вересні 1899 р. із зневагою писала Л. Дейчу, що «розлучилися ми тут з тутешніми. Головний контингент їх – «патріоти Мінсько-Віленської батьківщини» [7, с. 264].

Традиційно поведінку Г. Плеханова, його товаришів у цілому пояснюють необхідністю безкомпромісної боротьби проти «економізму» – нової ідейної течії в РСДРП. Головна претензія до редакції «Рабочего Дела» – її спроби примирити на сторінках журналу прихильників як революційного марксизму, так і «економізму», що було, на думку членів групи «Визволення праці», неприпустимо [23, спр. В.272.3, арк. 3]. Дійсно, жорстке протистояння з теоретичних питань між різними гуртками і групами було іманентною рисою розвитку російської соціал-демократії, адже до цього часу ніхто не створив завершеної доктрини «російського соціалізму». Більше того, з огляду на виступи Е. Бернштейна проблема співвідношення політичної та економічної боротьби робітничого класу набула особливої гостроти і в середовищі європейської соціал-демократії. Так, В. Курнатовський у листі до О. Окулової у грудні 1899 р. відверто писав про неможливість поблажливого ставлення до бернштейніанства в Росії [5, с. 61]. Видатна діячка польського та міжнародного соціалістичного руху Р. Люксембург у листі до Я. Тишки повідомляла, що обов'язково писатиме статтю про загрозу ідей Е. Бернштейна для російської соціал-демократії [22, с. 104]. Для

об'єднання прихильників революційної соціал-демократії в Петербург, за допомогою О. Калмикової, приїхала В. Засулич [24, спр. 52, арк. 24].

У листопаді 1899 р. Г. Плеханов, намагаючись створити нову організацію і видавати спеціальний друкований орган, відвідав Мюнхен та зустрівся з групою І.Блюменфельда. Проте спроба виявилася невдалою, і Г. Плеханов заявив М.Сущинському про своє бажання повернутися в «Союз», узяти участь у підготовці II з'їзду. За матеріалами закордонної агентури, зміна вектора поведінки Г. Плеханова була зумовлена небажанням Центральної Російської соціал-демократичної організації у Петербурзі підтримувати автономістські настрої «батька російської соціал-демократії» щодо «Союзу». Більше того, було запропоновано перенести проведення II з'їзду на квітень 1900 р., розбудовувати відносини між групою «Визволення праці» і «Союзом» на федеративних засадах. Дехто висловлював підозру, що Г. Плеханов уже тоді мав на меті не тільки захопити керівництво «Союзом», але і підпорядкувати собі Центральну Російську соціал-демократичну організацію у Петербурзі. У січні 1900 р. він отримав інструкції щодо підготовки угоди між групою «Визволення праці» та «Союзом», яка передбачала: визнання обох організацій, як і раніше, частинами РСДРП, а «Рабочего Дела» – закордонним офіційним партійним органом із місцем розташування в Женеві; поновлення редакції «Рабочего Дела» у складі Б.Кричевського, В. Іваншина, П. Теплова, Г. Плеханова; установа права групи «Визволення праці» на щомісячне видання двох друкованих аркушів під власною редакцією та обов'язкової квоти для неї у складі адміністрації «Союзу»; визначення обсягу щорічного фінансування групи «Визволення праці» у 2000 франків [18, с. 40–42]. Таким чином, можна зробити висновок, що «Союз» пішов на поступки на користь Г. Плеханова. Проте мир тривав не довго. У лютому-березні 1900 р. Г. Плеханов, вирішивши загострити проблему боротьби з «економізмом» у РСДРП, видав збірку матеріалів під назвою «Vademecum для редакції «Рабочего Дела», яка була спрямована не тільки проти «молодої» еміграції, але і проти петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» і редакції газети «Рабочая Мысль», у той час розташованій за кордоном. З огляду на недозволений стиль і мову ця брошура викликала загальне обурення в емігрантському середовищі. Її автор докладно цитував приватні листи опонентів, звинувачував їх в еkleктизмі, толерантності до ідеологічної плутанини та організаційного розладу, відсутності поваги до ортодоксальної теорії. Доходило навіть до відвертих образ.

5 (18) квітня 1900 р. у Женеві відбувся II з'їзд «Союзу», в якому взяли участь найвідоміші на той час партійні працівники російських і закордонних організацій: В. Акімов, П. Аксельрод, М. Бауман, Б. Гінзбург, Е. Гуревич, Ю. Ефрон, В.Іваншин, А. Казарін, Ц. Копельзон, Б. Кричевський, І. Пескін, Г. Плеханов, Д.Рязанов, Ю. Стеклов, М. Сущинський, К. Тахтарьов, П. Теплов, А. Якубова та ін. Головне завдання з'їзду – обговорення й прийняття програми об'єднання «Союзу», петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» та групи «Визволення праці», що ототожнювали тоді з відтворенням РСДРП у цілому.

Серйозну підготовчу роботу провели напередодні з'їзду В. Акімов, В. Іваншин, Б. Кричевський, М. Сущинський, П. Теплов та ін. Акімов, наприклад, під час зустрічі з К. Тахтарьовим доводив, що редакція газети «Рабочая Мысль» і петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу», переймаючись виключно покращенням економічного стану робітників, припустилися величезної помилки. У спеціальній записці він наполягав на тому, що необхідно змінити редакційний курс «Рабочей Мысли», оскільки поліпшення економічного стану робітничого класу в Росії залежить від досягнень політичної боротьби, а отже, сили соціал-демократів необхідно спрямувати на боротьбу проти російського уряду. Вже у Женеві на початку роботи з'їзду В. Акімов, Д. Рязанов, Ю. Стеклов, М.Сущинський, К. Тахтарьов і А. Якубова, долаючи певні розбіжності та нейтралізуючи майбутній натиск групи Плеханова, висунули пропозицію щодо визнання політичної боротьби замість економічної основним принципом робітничого руху і революційної діяльності соціал-демократів, переконали делегатів у необхідності внесення указаних змін у програму петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

Деклароване об'єднання на з'їзді не відбулося. Можливо, Г. Плеханов до того часу навіть гадки не мав, що його «Vademecum для редакції «Рабочего Дела» перетвориться на бумеранг. Переважна більшість делегатів, визнаючи брошуру «необережною витівкою», вимагали її знищення. Відмовляючись від спільної роботи з Г. Плехановим, вони прийняли рішення про виведення групи «Визволення праці» з лав «Союзу».

Як відреагував на розкол у Закордонному союзі російських соціал-демократів В. Ленін? В однойменній статті, написаній восени 1900 р., він, підтримуючи Г. Плеханова, умисно ухилився від детального розгляду перебігу конфлікту: «Ми не будемо входити до подробиць питання щодо причин розколення. Зазначимо лише хибність стільки поширеного та стільки тяжкого звинувачення, нібито Плеханов захопив типографію Союзу. Насправді розпорядник типографії відмовився тільки віддати її повністю одній із частин Союзу, що розколовся, і обидві сторони незабаром самі поділили між собою типографію. Найбільш суттєвим, з нашої точки зору, є той факт, що «Рабочее Дело» не мало рації по суті полеміки: воно помилково заперечувало існування «економістського» напрямку, воно дотримувалось помилкової тактики замовчування крайнощів цього напрямку та утримувалося від відкритої боротьби проти нього» [15, с. 384]. У даній статті не все зрозуміло, адже сам Г. Плеханов визнавав, що в новій редакції «Рабочего Дела» із трьох редакторів Б. Кричевський та П. Теплов не були «економістами», до останніх можна було віднести лише В. Іваншина [28, с. 45]. Можливо, деяких подробиць В. Ленін дійсно тоді не знав. У доповіді П. Рачковського від 14 (27) вересня 1900 р. читаємо: «За попередньою угодою сторін, які сперечалися, склад, архів і типографія, що належали раніше Союзу соціал-демократів, були розподілені на дві частини, причому Плеханов захопив собі левову частку революційного майна, що спричинило ще більший розбрат та чвари» [18, с. 74]. Припускаємо, що мали місце інші спонукальні мотиви.

У період заслання (1897–1900) В. Леніна непокоїла ситуація, зумовлена «хитаннями думки» – посиленням позицій «економістів». Спершу йому здавалося, що протистояння «старих» і «молодих» було поодиноким та випадковим, але на практиці проблема виявилася більш серйозною. В умовах активізації пролетарського руху всюди закономірно поставало питання про співвідношення «самостійних робочих об'єднань» і соціал-демократичної інтелігенції. У багатьох країнах Західної Європи ватажки робітників висунули гасла боротьби проти «інтелігентської диктатури» у партії [17, с. 230–233, 268–269, 272, 326–334, 338–344, 408–411]. Після завершення заслання «літературна група» у складі В. Леніна, Ю. Мартова і О. Потресо́ва розгорнула активну діяльність, спрямовану на видання за кордоном загальноросійської політичної газети як провідної ланки у справі партійного відродження. Усі троє були, безперечно, дуже різними, але вони нібито доповнювали один одного. В. Ленін цінував О. Потресо́ва за високий інтелектуалізм і широку ерудицію, Ю. Мартова – за людську життєстійкість і публіцистичний талант. Обидва тягнулися до В. Леніна за його дар відчувати потреби реального життя, за ґрунтовність. Між ними – безумовно, яскравими особистостями – були деякі розбіжності, але не з головних на той час питань. Група стрімко набувала авторитет в Росії і за кордоном. До її думки прислухалися навіть опоненти. Членам групи здавалося, що по поверненні із заслання на них чекає якщо не вороже, то насторожене ставлення з боку «практиків». Здавалося також, що «критиків», яких оцінювали не інакше як безпосередніх супротивників, підтримувала переважна більшість молодих «практиків». Але сталося несподіване: не тільки молоді «практики», а й самі теоретики – «критики» зустрічали членів групи як визнаних керівників пролетарського руху. Для членів групи констатація цього факту стала гарним сигналом: необхідно не відгороджуватися від таких соціал-демократів, а навпаки, залучати у свої лави [17, с. 362–363, 365–366].

У 1900 р. «моментом істини», або «моральною лазнею», стало для «літературної групи» спілкування з Г. Плехановим [17, с. 383–394]. Точніше, це був «охолоджувач» для В. Леніна та О. Потресо́ва, які брали безпосередню участь у переговорах щодо складу колегії, редакційної політики взагалі. Авторитет Г. Плеханова, загального кумира й улюбленця соціал-демократів Росії у 80–90-х рр., страшенно похитнувся. Деякі лідери «економістів», які в ті роки дискутували з В. Леніним, визнавали, що відтепер вождем російського соціал-демократичного руху був уже він, а не Г. Плеханов. Отже, В. Ленін сповна відчув на собі диктаторські звички та інтриганські методи Плеханова, але ніколи не виставляв себе першим, не відгороджувався від своїх товаришів. Питання про розподіл «лаврових вінків» його не тривожило, оскільки цікавили більш значущі проблеми. Статтю «Розкол у Закордонному союзі російських соціал-демократів» було написано в той час, коли остаточно вдалося вирішити головну проблему – видання газети «Искра». (До речі, статтю опубліковано у № 1 газети). Гадаємо, що В. Ленін, підтримуючи Г. Плеханова у конфлікті з більшістю «Союзу», умисно уникав загострення особистих відносин із ним, аби не зашкодити вже вирішеній справі.

Протягом 1900 р. розбіжності з організаційних питань партійного будівництва значно посилювалися. У травні група «Визволення праці» заявила про утворення «Російського соціал-демократичного союзу», який згодом став називатися «Революційна організація „Соціал-демократ”», а у жовтні–листопаді Е. Гуревич, Д. Рязанов та Ю. Стеклов сформували літературну групу «Боротьба» [3, с. 44–47, 154–168]. Крім того, у різних містах європейських країн прихильники редакції «Искры» та «Зари» почали організовувати відповідні групи сприяння. Кожна з названих організацій, будучи впевненою у перевазі власних поглядів, болісно сприймала перспективу «розподілу» свого впливу з іншими, намагалася об'єднати навколо себе якомога більше «вірних соратників», хоча насправді серед них виявлялося чимало випадкових осіб, так званих «тимчасових попутників». Тому досягти згоди на рівні керівництва було вкрай складно. З одного боку, у цьому була певна логіка, а з іншого – керівництво чітко усвідомлювало необхідність загального об'єднання, бодай пошуку узгоджених практичних дій, чого вимагали місцеві партійні активісти, які страждали від дезорганізації. Але ж будь-якому кроку до об'єднання або координації роботи завжди передувало визначення теоретичних засад. Кожна організація пропонувала власну «принципову угоду», оскільки була переконана в тому, що остаточне з'ясування між собою перш за все теоретичних питань – платформа революційної діяльності, основа керівництва нею. Проте ця впевненість у деяких випадках доводила учасників теоретичних дискусій до абсурду. Джерела такого явища слід пов'язувати з умовами підпілля та еміграції, за яких діяла російська соціал-демократія.

У першій половині 1901 р. до об'єднавчого процесу долучилася літературна група «Боротьба». За її ініціативою у червні 1901 р. у Женеві зібралися представники «Союзу» (Б. Кричевський, В. Акімов), «Революційної організації „Соціал-демократ”» (Б. Гінзбург), редакції «Искры» – «Зари» (Ю. Мартов), «Боротьби» (Е. Гуревич, Ю. Стеклов), Закордонного комітету Бунду (В. Коссовський, А. Кремер, Й. Мілль) для відпрацювання принципів майбутньої угоди і спільної діяльності [3, с. 172–182].

З огляду на суть і завдання даної статті звертаємо увагу на вихідні моменти, які визначали зміст прийнятих рішень. Організації-учасники констатували, що між ними не існувало суперечок із принципових і тактичних питань, які б заважали спільній роботі, і вони завжди відстоювали принципи, закладені групою «Визволення праці». Більше того, особливо було підкреслено головну заслугу «Союзу» перед російським пролетарським рухом – позитивні результати видавничої та організаційної діяльності, спрямованої на об'єднання соціал-демократичних організацій за кордоном. Усі без винятку визнавали принципи наукового соціалізму, рішуче відкидали будь-які спроби внесення опортунізму («економізму», бернштейніанства, мільєранізму) до класової боротьби пролетаріату. Спираючись на «Маніфест» I з'їзду РСДРП і традиції російської соціал-демократії, учасники зборів визнали, що найголовнішим політичним завданням робітничого класу Росії має стати повалення самодержавства як необхідна і попередня умова його повного соціального визволення, а соціал-демократія, у свою чергу, повинна забезпечувати керівництво усіма проявами

боротьби пролетаріату проти політичного, економічного та соціального гніту заради перетворення невдоволення та обурення робітничого класу на свідому боротьбу за демократичну республіку і соціалістичний лад.

Організації-учасники надали зборам своїх представників статус прелімінарної конференції і офіційно заявили про створення Закордонного комітету РСДРП. 21–22 вересня (4–5 жовтня) 1901 р. у Цюріху проходив так званий «об'єднавчий» з'їзд закордонних організацій РСДРП. Серед делегатів – увесь тодішньої «цвіт» російської соціал-демократичної еміграції: 16 членів «Союзу» – Б. Кричевський, О. Мартинов, В. Акімов, М. Коган, В. Іваншин, І. Пескін, І. Біск та ін. (у тому числі 5 від Закордонного комітету Бунду: А. Кремер, В. Коссовський, Ц. Копельзон, А. Мутник, Й. Мілль), 8 членів «Революційної організації „Соціал-демократ”» Б. Гінзбург, Г. Лейтейзен, Л. Аксельрод та ін. (у тому числі 3 члени групи «Визволення праці» – Г. Плеханов, П. Аксельрод, В. Засулич), 6 членів Закордонної організації «Искры»–«Зари» (В. Ленін, Ю. Мартов, Н. Крупська, Ф. Дан та ін.), 3 члени літературної групи «Боротьба» (Д. Рязанов, Ю. Стеклов, Е. Гуревич).

Радянські історики (Ю. Арсен'єв і т. д.) висвітлювали історію з'їзду крізь призму ленінської критики «економізму» [3, с. 186–190]. З'їзд не виправдав своєї назви «об'єднавчого». Скоріше, навпаки. Учасники остаточно розсварилися між собою. Покинувши засідання з'їзду, представники «Революційної організації „Соціал-демократ”» та Закордонної організації «Искры»–«Зари» місяцем пізніше, у листопаді 1901 р., об'єдналися в нову організацію – «Закордонну лігу російської революційної соціал-демократії». Але ж повернімося до «об'єднавчого» з'їзду. Для більш глибокого розуміння ситуації, що склалася на засіданнях з'їзду 21–22 вересня (4–5 жовтня) 1901 р., слід уважніше проаналізувати події 20 вересня (3 жовтня) 1901 р. – приватну нараду членів «Революційної організації „Соціал-демократ”» та Закордонної організації «Искры»–«Зари». В. Ленін був активним її учасником, доповідачем з основного питання – програми з'їзду. За підтримки П.Аксельрода та В. Засулич він рішуче наполягав на необхідності безповоротного розриву будь-яких відносин із «Союзом». Йому опонували Г. Плеханов, Ю.Мартов і Л. Аксельрод, які вважали за можливе об'єднатися з «Союзом» навіть за умов компромісу з непринципових питань. Що ж так розгнівало В. Леніна? Приводом стали статті Б. Кричевського «Принципи, тактика і боротьба» та О.Мартинова «Викривальна література і пролетарська боротьба», опубліковані у вересневому номері «Рабочего Дела» за один-два тижні до з'їзду. (До речі, мало хто читав ці статті в момент їх публікації, переважна більшість делегатів з'їзду дізналася про них лише в Цюріху. В. Ленін неодноразово їх використовував у 1902 р. під час написання книги «Що робити?»). На жаль, дослідники не мають достатньої інформації щодо змісту доповіді В. Леніна на вересневій нараді. Але ж важко повірити в будь-яку можливість несподіваного для учасників тих подій «історичного повороту» Б. Кричевського до «економізму», оскільки він двома місяцями раніше разом з усіма делегатами прелімінарної конференції виступав проти «економізму», бернштейніанства, мільєранізму, інших ревізій марксизму. «Союз», редакція «Рабочего Дела» неодноразово наголошували на тому, що розбіжності, які мали місце, проявлялися лише в питаннях

організаційного характеру і не мали нічого спільного з «антиполітичною» течією в РСДРП. Доцільно, на нашу думку, акцентувати увагу на суто «гуртковому» мисленні соціал-демократичного керівництва того часу.

На нараді було також поставлено питання, кому доручити виступ із критикою «економізму» вже на самому з'їзді. Спочатку обговорювали кандидатуру Г. Плеханова, але після самовідводу останнього та за його ж пропозицією виступ було доручено В. Леніну. Завідувач закордонної агентури П. Рачковський, висвітлюючи роботу з'їзду, підкреслював, що «бажання кожної окремої фракції посісти провідне місце в новій організації за кордоном перетворило збори делегатів на хаотичний натовп затуплених крикунів, які не розуміли один одного» [12, с. 144]. Секретні доповіді закордонної агентури навіть за наявності безлічі фактичних помилок, спричинених ступенем інформованості того чи іншого «джерела», були набагато об'єктивніші, ніж партійна публіцистика тих часів. Адже інтереси служби потребували неупередженого погляду на події і процеси, що відбувалися в середовищі російської соціал-демократії.

Насамкінець зазначимо, що «Союз російських соціал-демократів за кордоном» заслуговує на «перекваліфікацію» з опортуністичної на революційну організацію РСДРП. Дехто з його членів дійсно відчував на собі вплив «економізму», проте не варто перебільшувати перевагу «економістів» у соціал-демократичній еміграції. Лише В. Іваншин довів свої погляди до крайнього «аполітизму», а самообмеження питаннями поточної економічної боротьби соціал-демократи сприймали не стільки як особливу «ідейну позицію», скільки як визнання власної нездатності перевести проблеми політичної боротьби проти самодержавства у практичну площину. Стримувальними факторами для поширення «економізму» були як теоретичні дискусії, так і політичне пожвавлення перших років ХХ ст. у Росії та країнах Західної Європи. Розбіжності з теоретичних питань часто застосовували для прикриття особистих амбіцій, бажання зберегти і закріпити за собою керівну роль, монополізувати право бути єдиним закордонним представником РСДРП. У відносинах різних організацій однієї партії «спрацьовувала» доведена до абсурду логіка «гурткового» мислення, за якою на міжфракційні чвари, як визнавали деякі учасники подій, ішло набагато більше сил, ніж на боротьбу проти самодержавства. Партійна публіка, захищаючи у першу чергу власну організацію і надаючи особливого значення догмі, відсувала на другий план загальні інтереси революційної боротьби. Сьогодні серйозною перешкодою для подальшого висвітлення вищевказаних питань є поверхові знання стосовно діяльності редколегій журналу «Рабочее Дело» та газети «Рабочая Мысль».

Бібліографічні посилання

1. **Арсеньев Ю. М.** В. И. Ленин и заграничные группы и организации РСДРП в период борьбы за создание и укрепление партии (1900–1905 гг.) / Ю. М. Арсеньев // Второй съезд РСДРП и местные партийные организации России / под общ. ред. Я. Р. Волина. – Пермь, 1973. – С. 207–222.
2. **Арсеньев Ю. М.** В.И. Ленин и заграничные организации партии в период первой революции в России / Ю. М. Арсеньев // Деятельность В. И. Ленина и большевистских

- организаций в годы первой революции в России: межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Я. Р. Волин (гл. ред.) и др. – Пермь, 1980. – С. 134–148.
3. **Арсеньев Ю. М.** Ленин и социал-демократическая эмиграция 1900–1904 гг. / Ю.М.Арсеньев. – М.: Мысль, 1971. – 366 с.
  4. **Арсеньев Ю. М.** Организаторская деятельность В. И. Ленина по сплочению русской социал-демократической эмиграции в борьбе за партию нового типа (1900–1905 гг.): дис. ... д-ра ист. наук / Юрий Михайлович Арсеньев. – Л., 1975. – 416 с.
  5. В революционной ссылке. Документальная хроника / сост. И. Окулова. – Красноярск: Кн. изд-во, 1971. – 288 с.
  6. **Волин Я. Р.** Борьба В. И. Ленина против оппортунизма за создание и укрепление партии нового типа (1894–1904 годы) / Я. Р. Волин. – Пермь: Кн. изд-во, 1965. – 661 с.
  7. Группа «Освобождение труда»: Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча / под ред. Р. М. Плехановой. – М.; Л.: Госиздат, 1926. – Сб. 4. – 418 с.
  8. Группа «Освобождение труда»: Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча / под ред. Р. М. Плехановой. – М.; Л.: Госиздат, 1928. – Сб. 6. – 342 с.
  9. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. ДП. ОО. 1898.
  10. Документы Г. В. Плеханова // Ист. арх. – 1956. – № 6. – С. 3–28.
  11. Институт социологии Российской академии наук. – Фонд архивного хранения. ЦП1–192/1899–I–1. Резолюции и инструкции, данные редакции съездом «Союза Русских социал-демократов» в 1898 г.
  12. Красный архив / отв. ред. Я.А. Берзин. – М.: Госиздат, 1934. – Т. 1 (62). – 248 с.
  13. **Ленин В. И.** О стачках / В. И. Ленин // В. И. Ленин. – Полн. собр. соч.– М., 1971. – Т. 4. – 565 с.
  14. **Ленин В. И.** Протест российских социал-демократов / В.И. Ленин // Там же.
  15. **Ленин В.И.** Раскол в Заграничном союзе русских социал-демократов / В. И. Ленин // Там же.
  16. **Лепешинский П. Н.** Экономисты / П. Н. Лепешинский. – М.: Мол. гвардия, 1930. – 48 с.
  17. **Логинов В. Т.** Владимир Ленин: как стать вождем / В. Т. Логинов. – М.: Эксмо; Алгоритм, 2011. – 448 с.
  18. **Меньшиков Л.** Русский политический сыск за границей / Л. Меньшиков. – Париж, 1914. – Ч. I. – 249 с.
  19. **Ольховский Е. Р.** Ленинская «Искра» в Петербурге / Е. Р.Ольховский. – Л.: Лениздат, 1975. – 359 с.
  20. Первая марксистская организация в России – группа «Освобождение труда». 1883–1903. Документы, статьи, материалы, воспоминания / под ред. И. Н. Курбатовой. – М.: Наука, 1984. – 446 с.
  21. Переписка Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода: в 2 т. / под ред. Р. М. Плехановой. – М.: Изд. Р. М. Плехановой, 1925. – Т. 2. – 304 с.
  22. Р. Люксембург и российское рабочее движение (К 100-летию со дня рождения Розы Люксембург) // Вопр. истории КПСС. – 1971. – № 3. – С. 103–112.
  23. Российская национальная библиотека. Архив «Дома Плеханова». – Ф. 1093.
  24. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 12. – Оп. 1. – Далі: РГАСПИ.
  25. РГАСПИ. – Ф. 283. – Оп. 1.
  26. Социал-демократическое движение в России: материалы. – М.; Л.: Госиздат, 1928.– Т. 1. – 410 с.
  27. **Спиридович А. И.** История большевизма в России от возникновения до захвата власти. 1883–1903–1917. С приложением документов и портретов / А. И. Спиридович. – Париж: Франко-рус. печать, 1922. – 477 с.
  28. Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова: в 3 т. / редкол.: М.Т. Иовчук (гл. ред.) и др. – М.: Наука, 1973. – Т. 1. – 415 с.

29. **Шириков Л. В.** Борьба В. И. Ленина против ревизионизма в период создания марксистской партии в России (1894–1904 гг.) / Л. В. Шириков // Из истории борьбы ленинской партии против оппортунизма: сб. ст. – М., 1966. – С. 41–81.

Надійшла до редколегії 07.12.2014

УДК 94(477) «1900/1903»

А. Г. Перетокін

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. ТА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ З ЇЇ ПОДОЛАННЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЛУЗЕВОЇ ПРЕСИ)

Висвітлено проблему внутрішньої політики царського уряду під час світової економічної кризи в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. Проаналізовано заходи, уживані царським урядом для подолання кризи та її негативних наслідків.

Ключові слова: внутрішня політика, царський уряд, світова економічна криза, заходи, Наддніпрянська Україна, галузева преса.

Освещена проблема внутренней политики царского правительства во время всемирного экономического кризиса в Надднепрянской Украине в начале ХХ в. Проанализированы мероприятия, которые осуществлялись царским правительством для преодоления кризиса и его негативных последствий.

Ключевые слова: внутренняя политика, царское правительство, всемирный экономический кризис, мероприятия, Надднепрянская Украина, отраслевая пресса.

Після промислового піднесення 90-х рр. ХІХ ст. початок ХХ ст. у Наддніпрянщині, як і в Російській імперії в цілому та всьому світі, відзначено глибокою економічною кризою, наслідки якої позначилися на важкій промисловості. Це була криза надвиробництва, пов'язана з циклічним характером розвитку ринкової економіки. Оскільки Наддніпрянська Україна розвивалася за законами всесвітньої економіки, то кризові явища тут були дуже відчутні. Актуальність нашого дослідження безсумнівна, тому що економічна криза періодично вражає світову і національні економіки різних країн. Необхідно вивчати досвід минулого, зокрема слід проаналізувати заходи, які вживав царський уряд, щоб запобігти важких наслідків нинішньої світової економічної кризи.

Проблема внутрішньої політики царського уряду під час світової економічної кризи на початку ХХ ст. маловивчена. Актуальність даної проблеми обумовлює необхідність її детального вивчення. До розглядуваного питання